

Τι απέγινε το κοινό καλό;

Από τον JEAN TIROLE

Υστερα από την ηχηρή οικονομική, πολιτισμική, κοινωνική και περιβαλλοντική αποτυχία των σχεδιασμένων οικονομιών, και μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και τον οικονομικό μετασχηματισμό της Κίνας, η οικονομία της αγοράς έχει γίνει το κυρίαρχο, αν όχι το αποκλειστικό, μοντέλο οργάνωσης των κοινωνιών μας. Ακόμα και στον «ελεύθερο κόσμο», η πολιτική εξουσία έχει χάσει την επιρροή της προς όφελος της αγοράς και νέων φορέων οικονομικής δράσης. Οι ιδιωτικοποιήσεις, η αυξημένη έμφαση στον ανταγωνισμό, η παγκοσμιοποίηση, η συστηματικότερη προσφυγή σε δημοπρασίες για τις δημόσιες προμήθειες περιορίζουν το πεδίο των δημόσιων αποφάσεων. Επιπλέον, το δικαστικό σύστημα και οι ανεξάρτητες ρυθμιστικές αρχές –όργανα που δεν υπόκεινται σε άμεσο πολιτικό έλεγχο– έχουν πλέον γίνει παράγοντες που είναι αδύνατον να αγνοηθούν κατά τη λήψη δημόσιων αποφάσεων.

Παρ' όλα αυτά, η νίκη της οικονομίας της αγοράς υπήρξε ημιτελής, καθώς δεν έχει κερδίσει ούτε την ανθρώπινη καρδιά ούτε το ανθρώπινο πνεύμα. Η κυριαρχία της αγοράς, την οποία δεν εμπιστεύεται σημαντικό ποσοστό των συμπολιτών μας, αντιμετωπίζεται με μια μοιρολατρία που για πολλούς είναι ανάμεικτη με αγανάκτηση. Μια διάχυτη εναντίωση καταγγέλλει τον θρίαμβο της οικονομίας σε βάρος των ανθρωπιστικών αξιών, που διαμορφώνει έναν κόσμο δίχως έλεος και συμπόνια, παραδομένο στα ιδιωτικά συμφέροντα. Η κριτική που ασκείται κάνει λόγο αφενός για αποσάθρωση των κοινωνικών δεσμών και των αξιών που

Εισαγωγικό σημείωμα του Jean Tirole στο βιβλίο του, *Η οικονομική επιστήμη στην υπηρεσία του κοινού καλού. Ο ρόλος της οικονομικής επιστήμης και του οικονομολόγου στον 21ο αιώνα*, μετάφραση από τα γαλλικά: Άγγελος Φιλιππάτος, επισημονική επιμέλεια: Ιωάννης Κατσουλάκος, που θα κυκλοφορήσει σε λίγες εβδομάδες από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

συνδέονται με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, και αφετέρου για υποχώρηση της πολιτικής και των δημόσιων υπηρεσιών, ενώ κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για τη μη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος. Ένα παγκοσμίως δημοφιλές σύνθημα υπενθυμίζει ότι «ο κόσμος δεν είναι εμπόρευμα προς πώληση». Τα ερωτήματα αυτά έχουν αποκτήσει ιδιαίτερα μεγάλη απήχηση στο σημερινό πλαίσιο της χρηματοπιστωτικής κρίσης, της αύξησης της ανεργίας και των ανισοτήτων, της ανικανότητας των ιθυνόντων να αντιμετωπίσουν την κλιματική αλλαγή, των κραδασμών στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα, της γεωπολιτικής αστάθειας και της συνεπακόλουθης μεταναστευτικής κρίσης, αλλά και της ανόδου του λαϊκισμού σε ολόκληρο τον κόσμο.

Τι απέγινε η αναζήτηση του κοινού καλού; Και πώς μπορεί η οικονομική επιστήμη να συμβάλει στην επιδίωξή του;

ΘΕΣΜΟΙ ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΥ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΟΣ

Ο ορισμός του *κοινού καλού* – εκείνου που συλλογικά επιθυμούμε για την κοινωνία– απαιτεί μια αξιολογική κρίση, τουλάχιστον εν μέρει. Τούτη η κρίση μπορεί να αντανάκλα τις προτιμήσεις μας, τον βαθμό πληροφόρησης, αλλά και τη θέση μας στην κοινωνία. Ακόμη κι αν συμφωνούμε πως ορισμένοι στόχοι είναι επιθυμητοί, σταθμίζουμε διαφορετικά την αξία που έχει για τον καθένα μας η ισότητα, η αγοραστική δύναμη, το περιβάλλον ή η εργασία σε σύγκριση με την ιδιωτική μας ζωή. Και τούτο δίχως να συνυπολογιστούν άλλες πτυχές, όπως οι ηθικές αξίες, το θρησκευμα ή η πνευματικότητα, για τις οποίες οι απόψεις μας ενδέχεται να αποκλίνουν σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Παρ' όλα αυτά, είναι εφικτό να εξαλείψουμε ένα μέρος από τις αυθαίρετες παραμέτρους που είναι εγγενείς στον ορισμό του κοινού καλού. Το ακόλουθο νοητικό πείραμα αποτελεί μια καλή εισαγωγή στο ζήτημα. Υποθέστε ότι δεν έχετε ακόμα γεννηθεί και κατά συνέπεια δεν γνωρίζετε τη

θέση που θα έχετε στην κοινωνία: δεν ξέρετε ούτε ποια θα είναι τα γονίδια σας αλλά ούτε ποιο θα είναι το οικογενειακό, κοινωνικό, εθνοτικό, θρησκευτικό ή εθνικό περιβάλλον σας. Στη συνέχεια, αναρωτηθείτε: «Σε ποια κοινωνία θα ήθελα να ζω, γνωρίζοντας ότι μπορεί να είμαι άνδρας ή γυναίκα, να είμαι προικισμένος με καλή ή κακή υγεία, να είμαι γόνος εύπορης ή φτωχής οικογένειας, να είμαι μορφωμένος

ή ελάχιστα καλλιεργημένος, να είμαι άθεος ή θρήσκος, να μεγαλώσω σε μια μεγάλη πόλη ή στην επαρχία, να επιδιώξω την υλοποίηση των προσωπικών μου στόχων μέσω της εργασίας ή να υιοθετήσω έναν διαφορετικό τρόπο ζωής κ.λπ.» Τούτος ο τρόπος να θέτουμε ερωτήματα στον εαυτό μας, ο οποίος μας οδηγεί στο να αποστασιοποιούμαστε από τη θέση μας στην κοινωνία και από τις ιδιότητές μας, και να τοποθετούμε τον εαυτό μας «πίσω από το πέπλο της άγνοιας», ανάγεται σε μια παλιά πνευματική παράδοση. Εγκαινιάστηκε στην Αγγλία τον

17ο αιώνα από τον Τόμας Χομπς και τον Τζων Λοκ, συνεχίστηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη τον 18ο αιώνα από τον Ιμμάνουελ Καντ και τον Ζαν-Ζακ Ρουσσώ (με την ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου), και ανανεώθηκε στις ΗΠΑ τον 20ό αιώνα με τη θεωρία της δικαιοσύνης, που διατύπωσε ο φιλόσοφος Τζον Ρολς (1971), και τη θεωρία σχετικά με το πώς θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε την ευημερία διαφορετικών ατόμων, που εισηγήθηκε ο οικονομολόγος Τζον Χαρσάνι (1955).

Για να περιορίσω τις επιλογές σας, αλλά και για να μη σας αφήσω να παρακάμψετε την ερώτηση μέσω μιας χμαιρικής απάντησης, θα την αναδιατυπώσω: «Πώς πρέπει να είναι οργανωμένη η κοινωνία στην οποία θα θέλατε να ζείτε;» Η ουσία της ερώτησης δεν είναι σε ποια ιδεατή κοινωνία θα θέλατε να ζείτε: για παράδειγμα, σε μια κοινωνία στην οποία οι πολίτες, οι εργαζόμενοι, οι οικονομικοί ιθύνοντες, οι πολιτικοί και κάθε επιμέρους χώρα θα ευνοούσαν αυθόρμη-

τα το γενικό συμφέρον σε βάρος των ατομικών συμφερόντων. Αν και, όπως θα δούμε σε αυτό το βιβλίο, τα ανθρώπινα όντα δεν αναζητούν διαρκώς το δικό τους υλικό συμφέρον, εντούτοις συχνά δίνουν προβάδισμα στο ατομικό εις βάρος του κοινού καλού, και ο μη συνυπολογισμός κινήτρων και συμπεριφορών που σε μεγάλο βαθμό μπορούν να προβλεφθούν –όπως, λόγου χάρη, συνέβη με τον σοβιετικό μύθο περί «νέου ανθρώπου»– οδήγησε κατά το παρελθόν σε μορφές κοινωνικής οργάνωσης που είχαν ολοκληρωτικό χαρακτήρα και έκαναν τους ανθρώπους φτωχότερους.

Επομένως, το βιβλίο αυτό έχει ως σημείο αφετηρίας την ακόλουθη θεμελιώδη

αρχή: ανεξάρτητα από το αν είμαστε πολιτικοί, διευθυντές επιχειρήσεων, μισθωτοί, άνεργοι, ελεύθεροι επαγγελματίες, ανώτεροι κρατικοί αξιωματούχοι, αγρότες ή ερευνητές, ανεξάρτητα από τη θέση μας στην κοινωνία, αντιδρούμε όλοι μας σε υλικά ή κοινωνικά κίνητρα. Τα κίνητρα αυτά, σε συνδυασμό με τις προσωπικές μας προτιμήσεις, καθορίζουν τη συμπεριφορά που υιοθετούμε, η οποία ενδέχεται να αντίκειται στο συλλογικό συμφέρον. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η αναζήτηση του κοινού καλού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη δημιουργία θεσμών που αποσκοπούν στο να συμφιλιώσουν, στο μέτρο του εφικτού, το ατομικό με το γενικό συμφέρον. Υπ' αυτό το πρίσμα, η οικονομία της αγοράς δεν αποτελεί

αυτοσκοπό. Στην καλύτερη περίπτωση, δεν είναι παρά ένα εργαλείο. Και μάλιστα ένα ατελές εργαλείο, αν λάβουμε υπόψη μας την πιθανή απόκλιση ανάμεσα στο γενικό συμφέρον και τα ιδιωτικά συμφέροντα των ατόμων, των κοινωνικών ομάδων και των εθνών.

Παρότι είναι δύσκολο να τοποθετήσουμε τον εαυτό μας πίσω από το πέπλο της άγνοιας, δεδομένου ότι η θέση μας στην κοινωνία είναι κάτι που μας καθορίζει, I το πείραμα που προτείνω θα μας επιτρέψει να προσανατολιστούμε με πολύ μεγαλύτερη ασφάλεια

προς ένα πεδίο συνεννόησης. Ενδέχεται να καταναλώνω πολύ νερό ή να ρυπαίνω, όχι γιατί νιώθω μια εγγενή απόλαυση αλλά επειδή ικανοποιείται ένα υλικό συμφέρον μου. Μπορώ να παραγάγω περισσότερα λαχανικά ή να περιορίσω το κόστος για τη θερμική μόνωση του σπιτιού μου ή να γλιτώσω χρήματα αν δεν αγοράσω ένα λιγότερο ρυπογόνο αυτοκίνητο. Επειδή υφίσταστε τις συνέπειες των πράξεών μου, τις αποδοκιμάζετε. Αν όμως σκεφθούμε την οργάνωση της κοινωνίας, τότε μπορούμε να συμφωνήσουμε στο εάν η συμπεριφορά μου θα είναι η επιθυμητή, από την οπτική γωνία εκείνου ή εκείνης που δεν ξέρει αν θα ωφεληθεί ή θα επιβαρυνθεί: αν δηλαδή η ζημία του θύματος θα είναι μεγαλύτερη από το κέρδος του ωφελουμένου. Το ατομικό και το γενικό συμφέρον αποκλίνουν από τη στιγμή που η ελεύθερη βούλησή μου εναντιώνεται στα συμφέροντά σας, αλλά εν μέρει συγκλίνουν πίσω από το πέπλο της άγνοιας.

ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Ένα άλλο όφελος που μας προσφέρει ο αφηρημένος τρόπος σκέψης πίσω από το πέπλο της άγνοιας είναι ότι τα δικαιώματα αποκτούν μια ορθολογικότητα και δεν είναι πλέον απλά συνθήματα: το δικαίωμα στην υγεία είναι μια εξασφάλιση απέναντι στην ατυχία να διαθέτουμε κακά γονίδια ή ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση μας διασφαλίζει από τις διαφορές που οφείλονται στο περιβάλλον στο οποίο γεννιόμαστε και μεγαλώνουμε τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ελευθερία μάς προστατεύουν από τις αυθαιρεσίες των κυβερνώντων κ.λπ. Τα δικαιώματα δεν είναι πλέον απόλυτες έννοιες, που μας τα παραχωρεί ή μας τα στερεί η κοινωνία. Γίνονται πιο λειτουργικά, διότι στην πράξη μπορεί να παραχωρούνται σε διάφορα επίπεδα ή να αλληλοσυγκρούονται (π.χ. η ελευθερία του ενός σταματάει εκεί όπου αρχίζει η ελευθερία των άλλων).

Η αναζήτηση του κοινού καλού έχει κριτήριο την ευημερία μας πίσω από το πέπλο της άγνοιας. Δεν προδικάζει λύσεις και έχει μοναδικό σηματοδότη της τη συλλογική ευημερία. Αποδέχεται την ιδιωτική χρήση αγαθών για την προσωπική ευημερία, αλλά όχι

την κατάχρηση σε βάρος των άλλων. Ας δούμε ως παράδειγμα τα κοινά αγαθά, τα αγαθά που πίσω από το πέπλο της άγνοιας πρέπει να ανήκουν συλλογικά σε όλους για λόγους ισότητας: ο πλανήτης, το νερό, ο αέρας, η βιοποικιλότητα, η πολιτιστική κληρονομιά, η ομορφιά ενός τοπίου... Η συλλογική ιδιοκτησία τους δεν εμποδίζει το γεγονός ότι, εντέλει,

τούτα τα αγαθά θα καταναλωθούν από άτομα. Και μάλιστα από όλους, υπό την προϋπόθεση ότι η κατανάλωσή μου δεν παρεμποδίζει τη δική σας (τέτοιου είδους αγαθά είναι, π.χ., η γνώση, ο φωτισμός των δημόσιων δρόμων, η εθνική άμυνα ή ο αέρας που αναπνέουμε). Αντίθετα, αν ένα αγαθό είναι διαθέσιμο σε περιορισμένες ποσότητες ή αν η κοινωνία θέλει να περιορίσει τη χρήση του (όπως, π.χ., στην περίπτωση των εκπομπών άνθρακα), τότε η χρήση του είναι αναγκαίο να ιδιωτικοποιηθεί με τον έναν ή το άλλον τρόπο. Ο καθορισμός μιας τιμής για το νερό, τον άνθρακα ή τις ραδιοηλεκτρονικές συχνότητες ιδιωτικοποιεί την κατανάλωσή τους, παραχωρώντας στους φορείς οικονομικής δράσης την αποκλειστική πρόσβαση υπό την προϋπόθεση ότι καταβάλλουν το κόστος που ορίζει η κοινωνία. Ωστόσο, το κίνητρο γι' αυτή την ιδιωτικοποιημένη χρήση είναι η αναζήτηση του κοινού καλού: η κρατική εξουσία θέλει να αποτρέψει τη σπατάλη νερού, αποσκοπεί στο να καταστήσει τους φορείς οικονομικής δράσης υπεύθυνους για τις εκπομπές άνθρακα, και επιδιώκει να καταναείμει έναν σπάνιο πόρο –τις ραδιοηλεκτρονικές συχνότητες– σε διαχειριστές που θα τις χρησιμοποιούν με ορθό τρόπο.

Τούτες οι παρατηρήσεις προεξοφλούν σε μεγάλο βαθμό την απάντηση στο δεύτερο ερώτημα: ποια είναι η συμβολή της οικονομικής επιστήμης στην αναζήτηση του κοινού καλού; Τα οικονομικά, όπως και οι υπόλοιπες ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, δεν έχουν ως στόχο να υποκαταστήσουν την κοινωνία, ορίζοντας αντί αυτής ποιο είναι το κοινό καλό. Μπορούν όμως να συνεισφέρουν στον ορισμό του με δύο τρόπους. Αφενός, η οικονομική επιστήμη μπορεί να προσανατολίσει τον διάλογο προς τους στόχους που είναι ενσωματωμένοι στην έννοια του κοινού καλού, διαχωρίζοντάς τους από τα εργαλεία που μπορούν να συμβάλουν στην υλοποίησή του.

Εθνική Πινακοθήκη #113

Από τον ΜΙΣΕΛ ΦΑΪΣ

Selfie στο χιόνι.

Πολύ συχνά, όπως θα δούμε, τα εργαλεία αυτά –είτε πρόκειται για έναν θεσμό (όπως, λόγω χάρη, η αγορά) είτε για ένα «δικαίωμα» είτε για μια οικονομική πολιτική– αυτονομούνται και καταλήγουν να απομακρυνθούν από τον αρχικό σκοπό τους, με αποτέλεσμα να εναντιώνονται στο κοινό καλό, που δικαιολογούσε και την ύπαρξή τους. Αφετέρου, και κυρίως, η οικονομική επιστήμη θεωρεί το κοινό καλό δεδομένο στόχο της και αναπτύσσει εργαλεία που συμβάλλουν στην επίτευξή του.

Η οικονομική επιστήμη δεν υπηρετεί ούτε την ατομική ιδιοκτησία και τα ατομικά συμφέροντα ούτε όσους θέλουν να χρησιμοποιούν το κράτος για την επιβολή των αξιών τους ή την κατίσχυση των

συμφερόντων τους. Απορρίπτει τόσο την απόλυτη κυριαρχία της αγοράς όσο και την απόλυτη κυριαρχία του κράτους. Η οικονομική επιστήμη υπηρετεί το κοινό καλό και έχει στόχο της να κάνει τον κόσμο καλύτερο. Για να υλοποιήσει αυτό τον σκοπό, έχει αποστολή να προσδιορίζει τους θεσμούς και τις πολιτικές που προωθούν το συλλογικό συμφέρον. Αναζητώντας την ευημερία της κοινωνίας, η οικονομική επιστήμη εμπειροκλείει τόσο τις ατομικές όσο και τις συλλογικές διαστάσεις του ζητήματος. Αναλύει καταστάσεις στις οποίες το ατομικό συμφέρον είναι συμβατό με την αναζήτηση της συλλογικής ευημερίας, αλλά και καταστάσεις στις οποίες, αντιθέτως, το ατομικό συμφέρον αποτελεί εμπόδιο. ■